

A közgazdaságtudomány a 21. század küszöbén

**Gondolatok Mátyás Antal A modern közgazdaságtan története című könyvéről
Aula Kiadó, Budapest, 1999**

Napjainkban nem kevesen állítják, hogy közgazdaságtudomány válságba került – nem képes reális képet adni a mai gazdasági rend működéséről és átfogó és építő kritikát nyújtani a hiányosságokról. A közgazdaságtan bírálói közül egyesek azt kifogásolják, hogy nem alkalmas az előre tekintésre, lényeges kérdések helyett absztrakt és gyakran triviális témákkal foglalkozik, sőt, a természettudományokkal összevetve, nem is tekinthető a szó igazi értelmében tudománynak. Ezt egyebek között azzal indokolják, hogy alapjában véve kaotikus rendszert vizsgál, amelyet a sokrétű és gyakran ellentétes érdekek és szubjektív döntések tesznek áttekinthetlenné.

Mátyás Antal új, nagy jelentőségű könyvét, A modern közgazdaságtan történetét olvasva, világosabbá válik, hogy mennyire nem értik e tudományterület lényegét a közgazdaságtan felszínes és nemegyszer rosszindulatú bírálói. Mátyás e könyvében rávilágít arra, hogy a közgazdaságtan nem valamiféle egységes rendszer, hanem olyan sajátos mozaik, amelynek építőelemei különböző korszakokban, országokban és gazdasági rendszerekben dolgozó tudósok hozzájárulása révén álltak össze. Érthető, hogy nem mindig és mindenben illeszkedhetnek egymáshoz. A gazdaság társadalmi beágyazottsága miatt is nagyobb mértékben függ a közgazdaságtan számos tételének érvényessége és ajánlásainak gyakorlati használhatósága az adott közegtől, mint a műszaki tudományoké az elméleti fizikától.

Mátyás Antal könyve 14 vastkos fejezet keretében tekinti át a modern polgári közgazdaságtan fejlődésének folyamatát, irányzatait az elmúlt csaknem másfél évszázad során. Összekapcsolja az iskolák elméleti alapjait megmagyarázó fejtegetéseket a 20. századbeli piacgazdasági viszonyok legjelentősebb változásaival. Az ár és az érték, a piaci formák, az időtényező szerepe, a gazdasági növekedés, a ciklikus ingadozások és a konjunktúra, a kereslet, a kínálat és a beruházások problémaköre, az intézmények szerepe, az infláció és a munkanélküliség, a monetáris és fiskális politika szerepe és hatékonysága különböző oldalról fogalmazódnak meg az egyes irányzatokban. A könyv felvázolja azt a fejlődési folyamatot, amely során az új közgazdasági kategóriák megjelennek, illetve a régebbiek bizonyos fokig új tartalmat kapnak. Megvilágítja a fő irányzatok hátterét, belső logikáját, kölcsönhatásait és tévesnek bizonyult feltételezéseit is. Érthetőbbé válik az, hogy az egyes irányzatok milyen társadalmi-gazdasági és ismeretelméleti alapon alakultak ki, s milyen hatásuk volt a közgazdaságtudomány fejlődésére általában.

A könyv kitűnően kapcsolja össze a közgazdaságtan fejlődésének történelmi útjait és logikai folyamatait. E módszer különösen azért hasznos, mert sokan hajlamosak arra, hogy megfeledkezzenek a történelmi-társadalmi feltételrendszerről a közgazdasági gondolkodás fejlődésében. A közgazdaságtudomány fejlődésének szakaszai, mint ismeretes, a történelem nagy gazdasági átalakulásaihoz kötődnek. A klasszikus közgazdaságtan hajnalhasadása egybeesik az ipari forradalom kibontakozásával, a modern ipar első nagy lépéseivel. A gazdálkodás komplexitásának növekedése, a gazdasági folyamatok mélyülése és a modern piaci viszonyok térbeli kiszélesedése nyomán a közgazdaságtan is egyre sokoldalúbb, szerteágazóbb és bonyolultabb lett. Vizsgálódásainak módszerei is gyökeresen módosultak.

A 19. század utolsó harmada korszakváltás volt a tudomány fejlődésében is. A modern polgári közgazdaságtan kialakulásának kezdeteitől indítja Mátyás Antal könyvét. Az 1860–70-es évek lényegében lezárják a klasszikus közgazdaságtan évszázadát. Az ezt követő évszázadban intézményesedett a közgazdaságtudomány. A közgazdászok számára ebben a szakaszban az alapvető elméleti kihívás nem annyira a kategóriák és folyamatok társadalmi-történelmi fejlődésének leírása, elemzése és értelmezése, hanem az egyre hatalmasabbá és bonyolultabbá vált piaci rendszer sajátos jelenségeinek, ösztönzőinek, korlátozottságainak, problémái kezelhetőségének feltárása lett. Centrális kérdéssé vált a gyakorlat számára a gazdaságosság és a hasznosság az árakat, a keresletet és kínálatot befolyásoló tényezők és a verseny. Az elszigetelt egyén e gondolkörben alapvető szereplővé lépett elő. A közgazdaságtan tárgyát és céljait is újra definiálták egyes iskolák. A hangsúly az emberek közötti viszonyokról az ember és a gazdálkodás tárgyai közötti viszonyokra helyeződött. A közgazdaságtan alapvető céljaként az emberi cselekvésnek mint a célok és a különféleképpen felhasználható korlátozott mennyiségben rendelkezésre álló eszközök közötti viszonyok vizsgálatát jelölték meg. A korszak két szakasza, a második világháború előtti és a háborút követő, a nyolcvanas évekkel záruló időszak egyidejűleg képviseli a folyamatosságot és a jelentős új felfedezések kezdeteit. A politikai gazdaságtan és a közgazdaságtan szétválása egyik lényeges következménye az első fejlődési szakasznak.

A 19. század utolsó harmadától kezdődően a modern polgári közgazdasági gondolkodásban kibontakozott fejlődés tulajdonképpen öt nagy iskola keretében zajlott: az osztrák, a stockholmi, a lausanne-i, a cambridge-i és az amerikai intézményi iskolák alkották a modern polgári közgazdaságtan fejlődésének öt fő pillérét. Ezekon kívül az első világháború végéig virágzott német történelmi iskola sem vesztette el teljesen követőit. Mátyás kitűnően jellemzi, hogy az egyes iskolák milyen területen járultak hozzá a közgazdasági gondolkodás fejlődéséhez, és miként hatottak egymásra. Fejtegetéseiből kitűnik, hogy az iskolák nem elsősorban a valósághoz, az empirikus vizsgálódásokhoz való viszonyukban, hanem a közgazdasági témák szempontjából a fő kérdések kiválasztásában, a célokban és módszerekben különböztek egymástól. Természetesen tényleges eredményeik is eltértek egymástól.

Magyarázatot ad Mátyás munkája arra is, hogy egyes iskolák az elmúlt évtizedekben miért és hogyan váltak meghatározó fontosságúvá a *mainstreamnek*, vagyis annak az irányzatnak formálásában, amelynek legnagyobb a hatása az oktatásra és a szakmai gondolkodásra. A 20. század folyamán például fokozatosan az egyébként meglehetősen heterogén cambridge-i iskola vált uralkodóvá, s képviselte a fő vonalat a polgári közgazdaságtanban, gyakorlatilag a második világháború végéig. Befolyása azután is jelentős maradt, hogy a chicagói iskola megjelent, és a *mainstream* egyik befolyásos formálójává vált. Mindkét esetben az angolszász világ gazdasági fejlettsége, oktatási intézményeinek és kutatóintézeteinek jelentősége játszottak szerepet. Az angolszász világ egyetemsein alakultak ki azok a „standard” tankönyvek, amelyek a második világháborút követő szakaszban a piacgazdaságú országok egyetemsein elterjedtek, és lényegében kombinálták a spekulatív marginalizmust az empirikus kereslet-kínálati elemzéssel, és integrálták a korábbi iskolák egyes felfedezéseit is.

A közgazdasági iskoláknak természetesen reagálniuk kellett bizonyos gazdasági, mindenekelőtt pénzügyi folyamatokra, például a monopóliumok megnövekedett szerepére, a pénz, a költségvetés és a monetáris politika fontosságának növekedésére, és magyarázatot vártak tőlük a kapitalista gazdaságot ért nagy megrázkódtatások okairól, következményeiről s a rendszerben végbemenő egyéb változásokról is.

A második világháborút követően, jórészt a fejlődő országok kapcsán került előtérbe a növekedési elméletek fontossága. Ugyanakkor jelentősen megerősödött a walrasi, ál-

talános egyensúlyi megközelítés hatása, és a közgazdaságtanban meghatározó fontosságúvá vált a makro- és mikro gazdasági vizsgálódások sok tekintetben mesterséges szétválasztása.

Az elmúlt fél évszázadban végbement változások között különösen érdekes végigkísérni a matematika és a közgazdaságtan „házasságának” folyamatát. Az absztrakció és az általánosítás logikai folyamat. Nem természetellenes éppen ezért, hogy egy társadalomtudomány matematikai módszereket használjon ott, ahol ez célszerű. Sok közgazdász, köztük Cournot és Jevons, már a tudomány fejlődésének korai szakaszaiban is alkalmazták a matematikát. Az úgynevezett matematikai iskola kialakulása tulajdonképpen már a második világháború előtti időszakban megkezdődött, azonban széles elterjedése és jelentőségének gyors növekedése második világháború utáni szakaszra tehető. Leon Walras, a lausanne-i iskola kiemelkedő alakja volt véleményem szerint egyébként az első jellegzetesen matematikai közgazdász, annak ellenére, hogy éppen a matematikai iskola részéről érte sok bírálat. A matematikai iskola egyrészt segített bizonyos folyamatok világosabb, tisztább megfogalmazásában és ábrázolásában, másrészt azonban hozzájárult bonyolult összefüggések figyelmen kívül hagyásához is, ami nemegyszer vezetett túlzott leegyszerűsítésükhöz.

A matematikai iskola fejlődésével, hatásával összefüggésben és párhuzamosan jelent meg a gazdasági folyamatok egyre alaposabb elemzésére képes ökonometria, amelyik a gazdasági elméletek, a matematikai modellek és a statisztikai módszerek kombinálásával sokoldalúan hatott a közgazdaságtan iskoláira. Terjedésében jelentős szerepet játszott a matematika és az alkalmazott közgazdaságtan módszereinek fejlődése, a gazdaságstatisztika és a tervezés. Az ökonometria tovább növelte a kvantifikáció fontosságát. A matematikai iskola és az ökonometria ugyanakkor hozzájárultak a közgazdaságtudomány növekvő differenciálódásához is. Ez utóbbi több dimenzióban ment végbe. Világosan kettévált a matematikai iskola és az úgynevezett verbális, a társadalmi-minőségi elemzésre koncentráló nem matematikai iskola, megjelent az alkalmazott közgazdaságtan és ennek különböző tudományos szintű leágazásai, amelyek képviselői közül egyrészt sokan bírálják az „elméletieskedő” közgazdászokat, másrészt sok mindenben igyekeznek utánozni is őket. Igen lényegessé váltak az alkalmazott közgazdaságtanban az úgynevezett ágazati gazdaságtanok. A nem matematikai iskolák is tovább fejlődtek. Egyik fő területük lett az elmúlt években új erőre kapott politikai gazdaságtani iskola, amelynek legalább három fő irányzata különböztethető meg: a liberális, a konzervatív és a neomarxista. Létrejötték a közgazdaságtan különböző határterületi diszciplinái és az interdiszciplináris iskolák.

Minél közelebb jár a szerző vizsgálódásaival a mához, annál világosabban fogalmazód-nak meg a közgazdaságtudomány nagy dilemmái, amelyek közül itt csak néhányat említek, olyanokat, amelyekre a könyv tanulmányozása során igyekeztem választ keresni.

Az egyik ezek közül a nagyszámú elmélet és a változó gyakorlat viszonya. A könyv olvasása nyomán még világosabban megfogalmazható, hogy a közgazdaságtudomány sem az empirikus kutatásokból vagy az előgyártott absztrakt elméleti modellekből levont következtetésekkel nem azonos, sem pedig a gyakorlat tapasztalati általánosításával. Fejlődésének és felfedezéseinek folyamata az elméletekkel, a valósággal és önmagával történő állandó szembesítések és összeütközések sorozata. Ezek vezetnek rendszerint a gazdaság lényeges jelenségeinek és változásainak mélyebb megértéséhez. E tekintetben egyébként hasonlít más tudományágakhoz is. A kritikus hozzáállás és a valósággal történő szembesítés különösen lényeges követelmények a közgazdaságtudomány számára, amelyik állandóan ki vannak téve az apologetika veszélyeinek, tekintettel társadalmi beágyazottságára. A közgazdaságtan számára is igen fontos útmutatássá vált ugyanakkor Szentgyörgyi Albert egyik megjegyzése a természetre vonatkozóan,

miszerint ha értelmes kérdéseket teszünk fel a természetnek, rendszerint értelmes válaszokat is kapunk.

Mátyás új könyve alapján nemcsak az egyes elméletekkel és témákkal kapcsolatban, hanem általában is fontos és érdekes kérdések fogalmazódnak meg az olvasóban. A modern közgazdasági gondolkodás története mennyiben tükrözi az általános megismerés fejlődését és mennyiben egy ország vagy térség specifikus viszonyait? Hol és mennyiben léptek előre az egyes iskolák? Fejlődésük folyamata mennyiben hasonlít más tudományokhoz, például a fizikához, illetve mennyiben tér el azoktól? Lehetséges-e úgynevezett tiszta, érdek- és értékmentes közgazdaságtudomány – ahogy ezt sok pozitivisták közgazdasági gondolkodó elképzelte? Hogyan hatnak a közgazdaságtan fejlődésére az érdekek és az értékek? Mennyiben segítette és segíthette a közgazdaságtan fejlődése a gazdaságpolitikai hibák, súlyos tévedések elkerülését például az elmúlt 40 esztendő során, s mennyiben segíti ma?

Egy ilyen átfogó munka olvasása kapcsán jogos feltenni azt a kérdést is, hogy mennyire számíthatnak egy társadalomtudományban a személyiségek. Általánosan elismerik ma már, hogy a társadalom gazdálkodási tevékenysége egyike azoknak a komplex rendszereknek, amelynek tanulmányozásához nem elég egy diszciplína. Egyértelműen bebizonyosodott, hogy a jó közgazdászoknak művelt embereknek kell lenniük, saját szakmájukon kívül más társadalomtudomány területén is jártasnak kell lenniük, s ismerniük kell más tudományok fejlődésének sajátosságait is. Ez a gazdaságpolitikát formáló személyiségekre is igaz. Rendkívül érdekesek ezzel kapcsolatban Keynes megjegyzései. A modern közgazdaságtan egyik legnagyobb jelentőségű képviselőjével, Marshall-lal kapcsolatban fejtette ki, hogy egy jó közgazdásznak olyan tehetséggel és képességekkel kell rendelkeznie, amelyek ritkán egyesülnek egy személyben. Matematikusnak, történésznek, államférfinek és filozófusnak kell egyszerre lennie. Értenie kell a szimbólumokat, és tudnia kell ezeket szavakban kifejezni. Egyszerre kell képesnek lennie az általános és a konkrét megértésére és kifejezésére. A múlt tapasztalataira építve és a jövő céljaira gondolva kell tanulmányoznia a jelent. Az emberek és az intézmények természetének egyetlen aspektusa sem kerülheti el figyelmét. Egyszerre kell céltudatosnak és objektívnek lennie. Olyan disztingváltnak és megronthatatlannak kell lennie, mint egy művész, s annyira a föld közelben kell mozognia, mint egy politikus. Kicsi a valószínűsége annak, hogy a könyvben szereplő tudósok vagy akárcsak a közgazdaságtudomány Nobel-díjasai is mindenben megfeleltek volna Keynes követelményeinek. A közgazdaságtudomány kiemelkedő személyiségei azonban sokoldalú, jól felkészült s igen tájékozott tudósok voltak.

A modern közgazdaságtan történetének tanulmányozása alapján megválaszolható-e a kérdés, hogy mit ért el, meddig jutott a közgazdaságtan egészében véve csaknem háromszáz éves fejlődése során? Mátyás Antal valószínűleg nem kívánt részletesebben foglalkozni e kérdéskörrel. A könyv zárófejezete, a Visszatekintés és következtetések, közvetve megvilágítja, hogy milyen nehéz az egyértelmű válasz. Ennek okai között Mátyás kiemeli, hogy egyetlen elméleti rendszer sem képes a gazdaság egészét átfogni, s így fontos területek, a gazdaság fontos sajátosságai maradnak feltáratlanul. Ez természetesen igaz, s nemcsak a közgazdaságtudományra áll, hogy átfogó képessége korlátozott. Abban is igaza van, hogy végső soron az egyes iskolák kiegészítik egymást. Nemegyszer azonban átveszik egymás tévedéseit, hibáit is. Az emberek létének és tevékenységének különböző oldalaival foglalkozó más tudományok esetében sem lehetne egyébként egyszerűen és egyértelműen válaszolni a „meddig jutott” kérdésre. Egyidejűleg kellene viszonyítani saját történelmi fejlődéséhez, kutatásának tárgyához valamint bizonyos értékekhez. Annyit talán el lehet mondani, hogy a közgazdaságtudomány többet fejlődött a diagnosztikában, mint a terápia terén (e tekintetben eredményei hasonlítanak az orvostudományéhoz).

Egyetértek Mátyás Antal könyvének utolsó mondatával is, miszerint a közgazdaságtan komoly átalakulás előtt áll. Ebben a világgazdaság nagyobb nyitottsága, a globalizációs folyamat, a tudományos és műszaki fejlődés, mindenekelőtt az információs forradalom, az ökológiai és más, a gazdaságon korábban kívül állónak tekintett problémák játszanak meghatározó szerepet.

Érdekes kérdés mindezek alapján az, hogy mi lesz a *mainstream*, a fő irány az új szakaszban? Sokan a neoinstitutionalista iskolát tekintik a kialakuló mainstream irányzatnak annak alapján, hogy anélkül bizonyult képesnek különböző iskolák racionális tételeinek ötvözésére, hogy saját alaptételeit feladta volna. Az is lehet azonban, hogy a *mainstream* a jövőben nem kötődik majd iskolához, hanem eklektikus rendszerként ötvözi majd a különböző iskolák reális és racionális elemeit. A 20. század végén ugyanis egyrészt megfogalmazódik a holisztikus, rendszerszemléletű megközelítések szükségessége, másrészt pedig új szükségletek kerülnek előtérbe, amelyek erősítik a specializációt, a diverzifikálódást és a Mátyás által is említett alternatív iskolák megjelenését ösztönzik.

A könyv ajánlható mindazoknak, akik a közgazdaságtudomány nagy kérdései, a közgazdasági kategóriák fejlődésének sajátos folyamatai iránt érdeklődnek. Segít az egyes irányzatokat szentírásnak elfogadó csőlátás elkerülésében is. Ez ma különösen fontos, hiszen fennáll a veszélye annak, hogy egyeseknél (akár az oktatási rendszer keretében is) a korábbi, a marxista politikai gazdaságtanra koncentrált csőlátást a neoklasszikus, monetarista vagy itt-ott divatos más iskolák kritikátlan elfogadása váltja fel.

Simai Mihály

Simai Mihály akadémikus.